

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να επαναφέρει στο φως το κείμενο του στρατιωτικού που ηγήθηκε της ελληνικής παρέμβασης, σε συνεργασία και υπό τον έλεγχο γαλλικών δυνάμεων, εναντίον των Μπολσεβίκων στη Μεσημβρινή Ρωσία, γνωστής ως εκστρατείας της Ουκρανίας, το 1919. Οι λόγοι της παρουσίας και υποστήριξης αυτού του δυσέρετου κειμένου είναι αφ' ενός η λεπτομερής και τεκμηριωμένη εξιστόρηση των γεγονότων — από τον σχεδιασμό και την προετοιμασία της εκστρατείας ως το τέλος της — και αφ' ετέρου η λογική που υποστήριζε τέτοιο τόλμημα. Και, σημαντικότερο όλων, η προσωπική αξιολόγηση κάθε περίπτωσης με την ευστοχία συγκρατημένων συναισθημάτων και με την ψυχραιμία φροντισμένης διατύπωσης απόψεων και συμπερασμάτων ενός ηγέτη, πατριώτη και πολίτη εκείνης της εποχής και εκείνων των αρχών καθήκοντος και υποχρεώσεων. Είναι έτσι η μοναδική και πλήρης προσωπική αποτύπωση της πρώτης υπερπόντιας ελληνικής επιχείρησης σε χώρα άγνωστη και αφιλόξενη, πιστεύοντας πως ο δρόμος οδηγούσε από τη Ρωσία στην Κωνσταντινούπολη, προς πραγμάτωση — επιτέλους — της Μεγάλης Ιδέας.

Ο στρατηγός Κωνσταντίνος Νίδερ (1865-1943)¹, γιος του Βαυαρού στρατιωτικού και γιατρού Φραγκίσκου Ξαβέριου Νίδερ (1812-1897), δημοσίευσε, δέκα χρόνια μετά την εκ-

1. Απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων, έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897, στους Βαλκανικούς πολέμους και στις επιχειρήσεις του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, της Ουκρανίας και της Μικράς Ασίας. Αποστρατεύτηκε το 1923. Διετέλεσε υφυπουργός των Στρατιωτικών την περίοδο 1925-1926.

στρατεία της Ουκρανίας, το ημερολόγιο, τις καθημερινές εξελίξεις των επιχειρήσεων στα μέτωπα της Οδησσού και της Κριμαίας, τα επίσημα έγγραφα εκείνης της εξόρμησης. Φαίνεται πως είχε κάποια υποστήριξη συνεργατών, οι οποίοι αναφέρονται ονομαστικά (π.χ. Α. Μαυρίδης) ή με τα αρχικά τους (π.χ. Ι.Π.), ενώ σε μία περίπτωση (η οποία παραλείφθηκε επειδή δεν αφορά την ουσία του κειμένου) υπάρχει διευκρίνιση του στρατηγού για δευτερεύουσας σημασίας παρέμβαση σε αρχικό κεφάλαιο της εξιστόρησης. Γι' αυτούς τους συνεργάτες δεν κατέστη δυνατό να βρεθούν βιογραφικές λεπτομέρειες. Εκτιμάται πως ο ρόλος τους περιοριζόταν στη συγκέντρωση στοιχείων, δεδομένου ότι το λεξιλόγιο και το σκεπτικό του κειμένου διακρίνονται για την ενότητα του ύφους. Η εργασία του στρατηγού Νίδερ φιλοξενήθηκε, σε 29 συνέχειες, στη *Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Ε' (σελ. 77-349), έκδοση του 1930.

Η ελληνική επέμβαση στην Ουκρανία με το Α' Σώμα Στρατού κατά το επτάμηνο μεταξύ του τέλους Δεκεμβρίου 1918 (σχεδιασμός) και του τέλους Ιουνίου 1919 (με την αποστράτευση του τελευταίου Έλληνα στρατευμένου) αναφέρεται — όταν αναφέρεται στην Ιστορία — ως υποσημείωση ή ως παρένθεση μετά τις νικηφόρες μάχες των Ελλήνων λήγοντος του Α' Παγκοσμίου πολέμου, οι οποίες έφεραν την Ελλάδα από το δυτικό άκρο της χερσονήσου του Αίμου ως περίπου τα στενά του Βοσπόρου (Συνθήκη των Σεβρών), και πριν από την εκστρατεία και πανωλεθρία της Μικράς Ασίας (Συνθήκη της Λωζάνης)². Ωστόσο, η σημασία εκείνης

2. Η Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920) κατοχύρωνε στην Ελλάδα τη Δυτική Θράκη, την ενσωμάτωση της Ανατολικής

της σύντομης πολεμικής δράσης υπήρξε μεγάλη: προεόρτια μιας αναμενόμενης καταστροφής, η οποία κατέληξε ταχύτατα σε πρωτάκουστη και ανεπανόρθωτη εκθεμελίωση της νεότερης Ελλάδας και του μέλλοντός της. Οι μόλις τριών μηνών επιχειρήσεις, η ήττα και η άτακτη σχεδόν υποχώρηση Γάλλων και Ελλήνων από την Ουκρανία στη Βεσσαραβία (τη σημερινή Μολδαβία) και Ρουμανία, οι νίκες των Μπολσεβίκων σε όλα τα μέτωπα της απειλούμενης σε όλη την έκταση ρωσικής επικράτειας, η αναποτελεσματικότητα των Λευκών Ρώσων παρά τις συμμαχικές ενισχύσεις και χρηματοδοτήσεις, οι πρωτοβουλίες των Νεοτούρκων, ο ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών δυνάμεων, η πολιτική και οικονομική βαρύτητα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής είναι ιστορικοί παράγοντες που συνέπεσε να ξεκινήσουν τότε ακριβώς τη διαμόρφωση στρατηγικών και πολιτικών συνδυασμών, τους οποίους το παραλήρημα της άφιξης του ελληνι-

Θράκης μέχρι περίπου την Κωνσταντινούπολη, την κατοχή της Ίμβρου και της Τενέδου και επισημοποιούσε την παρουσία της στην περιοχή της Σμύρνης και στην ενδοχώρα της (που βρίσκονταν ήδη υπό ελληνικό έλεγχο από τον Μάιο του 1919, δηλαδή αμέσως μετά την εκστρατεία της Ουκρανίας). Η ελληνική κατοχή, υπό συμμαχική εποπτεία, της Σμύρνης είχε πενταετή διάρκεια, μετά την οποία θα προκηρυσσόταν δημοψήφισμα, που υποστηριζόταν ότι θα προσδιόριζε την ενσωμάτωσή της στη Μεγάλη Ελλάδα «των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων». Με τη Συνθήκη της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923), η οποία – τρία μόλις χρόνια αργότερα – ανέτρεφε καθ' ολοκληρία τη Συνθήκη των Σεβρών, η Τουρκία ανέκτησε την Ανατολική Θράκη, την Ίμβρο και την Τένεδο, την περιοχή της Σμύρνης. Η Ελλάδα υποχρεώθηκε να πληρώσει πολεμικές επανορθώσεις με επέκταση των τουρκικών εδαφών της Ανατολικής Θράκης πέρα από τα όρια που είχαν συμφωνηθεί. Με ξεχωριστή συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή μειονοτήτων από τις δύο χώρες.

κού στρατού στη Μικρά Ασία (Μάιος 1919) δεν άφηνε να διακριθούν. Η Ελλάδα πίστευε πως οι εθνικοί πόθοι της ευτυχούσαν πια, ως ανταπόδοση των προσπαθειών και των θυσιών της δίχως διακοπή κατά την εκατονταετία από την επανάσταση του 1821, κάτι που κανείς άλλος δεν πίστευε. Ο ρόλος που είχε παίξει η Ελλάδα από τα χρόνια των Βαλκανικών πολέμων ως την άφιξη στη Σμύρνη ήταν μεγάλος για μια μικρή χώρα. Και η χώρα απέδειξε πως ήταν πράγματι μικρή: δεν έπαψε να στοιχηματίζει στα λάθη της.

Το κείμενο του στρατηγού Νίδερ δεν είχε ανάγκη σημαντικών παρεμβάσεων ούτε εκτενούς υπομνηματισμού³. Σαφές

3. Αφαιρέθηκαν εξαντλητικές λεπτομέρειες στρατιωτικών διαταγών, παρθέτων προσώπων και έμμεσων πολιτικών αναφορών. Διορθώθηκαν ασυνταξίες οφειλόμενες σε τυπογραφικές αβλεψίες, αποδόθηκαν ονόματα προσώπων και ονομασίες τόπων στην ισχύουσα σήμερα γραφή τους (π.χ. Ντενίκιν αντί Δενίκην, Γαλάτσι αντί Γαλάζιον), δόθηκαν επεξηγήσεις σε υποσελίδιες σημειώσεις για τόπους και πρωταγωνιστές των γεγονότων. Σημειώνεται ότι οι ονομασίες τόπων και πόλεων έχουν υποστεί αλλαγές ως τις μέρες μας, είτε εξαιτίας της «ελληνοποίησης» βουλγαρικών, τουρκικών και σλαβικών ονομασιών κατά παράδοση, είτε εξαιτίας της «σοβιετοποίησης» και της εξόδου πληθυσμών γερμανικής ή ταταρικής καταγωγής από περιοχές και πόλεις της Ουκρανίας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και στη συνέχεια, επισήμως ως το 1949 και δίχως διακοπή ως την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Οι ισχύουσες κατά τη χρονική περίοδο της εκστρατείας ονομασίες πόλεων αποδίδονται στη σημερινή εκδοχή τους (σε αγκύλες [...]) ή επεξηγούνται σε υποσημειώσεις. Σημαντική παρατήρηση είναι πως πολλές πόλεις έχουν εξαφανιστεί από τους χάρτες, εξαιτίας πολέμων, αλλαγής συνόρων, εκβιομηχάνισης και «κολλεκτιβοποίησης», και δεν ήταν δυνατό να εντοπιστούν. Επιπλέον, πόλεις που αναφέρονται στο κείμενο εγκαταλείφθηκαν ή μεταφέρθηκαν σε άλλες περιοχές με ίδιο ή παραπλήσιο όνομα, διατυπωμένο διαφορετικά, αν πρόκειται για γραφή στα ουκρανικά, γερμανικά, πολωνικά, ρωσικά. Σε ό,τι αφορά τους προσδιορισμούς των στρατιωτικών θέσεων και μετακινήσεων, αυτοί διατηρήθηκαν όπως αναφέρονται στο κείμενο, προς

και τεκμηριωμένο, είναι επαρκές καθαυτό ως εξιστόρηση και, σε πολλές περιπτώσεις, ως προϊόν αυθόρμητης όσο και συγκρατημένης ευαισθησίας. Αποτελεί υποχρέωση αναφοράς του συντάκτη στην Ιστορία ενός καθοριστικού πλέγματος αποφάσεων, με σημείο εκκίνησης τα «προηγηθέντα» κατά την περίοδο 1914-1918, την ίδρυση και τις τότε επιχειρήσεις του Α΄ Σώματος Στρατού. Η εισαγωγή στην εκστρατεία καλύπτει την *«περιληπτική ανασκόπηση της ιστορίας του Ρωσικού Έθνους από μιας χιλιετηρίδος και εντεύθεν»*, στηριγμένη στις τρέχουσες απόψεις της εποχής, με αξιοπρόσεκτη πάντως, αναλυτική και ουσιαστική παρουσίαση των αιτίων της εκεί *«κοινωνικής επαναστάσεως»* του 1917.

Η περιγραφή της εκστρατείας διακρίνεται για την αντικειμενικότητά της, ενώ τα συμπεράσματα που προκύπτουν έχουν τη μορφή επιταφίου. Έχρινα λοιπόν σκόπιμο να μην το αντιμετωπίσω ως ιστορικό τεκμήριο προς ανάλυση, επειδή δεν έχω τέτοια ειδικότητα. Αντιθέτως, εκτίμησα την ακριβολογία, την περιγραφική ισορροπία, με μια λέξη τη *«λογοτεχνικότητα»* του συγγραφέα, πεπαιδευμένου και άριστου χειριστή της γλώσσας. Υποθέτω, επιπλέον, πως η έκδοση του χειμένου του στρατηγού Νίδερ είναι ικανή ευκαιρία για περαιτέρω μελέτη των διεργασιών, των βιαστικών και καταναγκαστικών αποφάσεων της Ελλάδας της περιόδου 1918-1922, για τις οποίες δεν υπήρχαν εναλλακτικές λύσεις ούτε συγκροτημένες αντιπροτάσεις. Πιθανή συνέπεια της εκ-

όφελος (πιθανώς) του φιλοπερίεργου που θα ήθελε να ανατρέξει στις λεπτομέρειες της εκστρατείας. Οι χάρτες των μαχών και των περιοχών δράσης έχουν σκοπό να διευκολύνουν τον αναγνώστη να αποκτήσει εικόνα των κινήσεων και της προσπάθειας των ελληνικών δυνάμεων.

στρατείας είναι πως, εκτός των αλλαγών των συμμαχικών συσχετισμών, διευκόλυνε συνεννοήσεις μεταξύ Μπολσεβίκων και Νεοτούρκων⁴, οι οποίες, σε ικανό βαθμό, είχαν αρνητικό αντίκτυπο καθ' όλη την περίοδο ως την καταστροφή της Σμύρνης και την ανταλλαγή πληθυσμών (1923). Ορατή συνέπεια είναι η αναντιστοιχία μεταξύ εθνικών προτεραιοτήτων και κρατικής ανεξαρτησίας (η οποία θα ισορροπούσε τις θυσίες της Ελλάδας και τα οφέλη των Συμμάχων) σε σχέση με τη διογκούμενη συμμαχική «προστασία» κατά εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών, η οποία καθόρισε δίχως διασταγμούς τα της χώρας. Η Ελλάδα, πρόξενος πολιτικών εκπλήξεων, παράδειγμα απρόβλεπτων και μεταβαλλόμενων κοινωνικών επιλογών, είχε απέναντί της τότε τρεις «προστάτες» (Γαλλία, Αγγλία, ΗΠΑ), τους οποίους μπορούσε να ευχαριστεί όσο εκείνοι ενδιαφέρονταν για τις επιδιωκόμενες — όσο γινόταν — υπηρεσίες της, ενώ ο μεταξύ τους ανταγωνισμός συντηρούσε μια καλπάζουσα πολιτική και γεωπολιτική αστάθεια. Στην ουσία, η Ελλάδα, έτσι όπως λειτουργούσε, είχε μπροστά της ένα τρίστρατο «προστασίας»: τα σταυροδρόμια ήταν πονοκέφαλος. Ο δρόμος που χάραξε,

4. Ελάχιστο δείγμα δήλωσης τέτοιας συνεννόησης είναι, από την ελληνική πλευρά, η είδηση που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Εμπρός* στις 12 Ιουλίου 1920 υπό τον τίτλο «Ο Κεμάλ Μπολσεβίκος! Αναμένει ενισχύσεις από την Μόσχαν! Το Πρακτορείον Ρώυτερ πληροφορείται εκ Κωνσταντινουπόλεως ότι η Κυβέρνησις της Μόσχας σκέπτεται να αποστείλει όσον το δυνατόν ταχύτερον στρατιωτικήν συνδρομήν προς τους Κεμαλιστάς». Σε διπλανή στήλη διαβάζουμε: «Τηλεγράφημα εκ Κωνσταντινουπόλεως προς τον “Χρόνον” [Le Temps, παρισινή εφημερίδα] αγγέλει ότι ο Κεμάλ απηύθυνε προκήρυξιν προς τους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας καθαρώς μπολσεβικικήν, εξαίρων τα αγαθά του σοβιετισμού».

αρχής γενομένης από την εκστρατεία της Ουκρανίας, ήταν ένας δρόμος παραπάνω. Ένας τετραγωνισμός κύκλου.

Απέφυγα να λάβω υπόψη μου τις — από τότε ως σήμερα — ένθεν κακείθεν κατηγορίες περί προδοσίας, ιμπεριαλιστικών σχεδίων, θυσίας δίχως αντίκρισμα, καταχθόνιων συμπεριφορών, συνωμοσιών και άλλα ηχηρά παρόμοια, περί τα οποία η ιστορική μελέτη του πρώτου τετάρτου του 20ού αιώνα έχει δαπανήσει φαιά ουσία δίχως ουσία. Η εκ των υστέρων αξιολόγηση με γνώμονα εκ των προτέρων αφοριστικά πρότυπα και ανασκολοπισμούς στο όνομα της μοναδικής ιστορικής αλήθειας αποτελεί εγχώρια παθογένεια, η οποία εύκολα χαρακτηρίζεται για την πνευματική πενία της. Το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα (1897-1923) παραμένει μια εκκρεμότητα που καθόρισε τις κατοπινές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις της καθ' ημάς ιστορίας. Μια εκκρεμότητα που έχει ανάγκη νηφάλιας σπουδής, αφού η παρουσία της δεν παραμερίζεται και οι δυσπλασίες της κυκλοφορούν επισήμως εντός ενός εκ γενετής κρατικού μορφώματος «καχομαθημένων παιδιών της Ιστορίας»⁵.

Περιορίστηκα λοιπόν να θέσω το κείμενο του στρατηγού Νίδερ εντός της ατμόσφαιρας της εποχής του δίχως σχόλια, εκτός από υπενθυμίσεις προσώπων και γεγονότων της τότε περιρρέουσας ατμόσφαιρας. Αντί σχολίων, συγκέντρωσα, σε μορφή παραρτημάτων, δείγμα από ανταποκρίσεις και απόψεις περί Ρωσίας, μπολσεβικισμού, ελληνικών επιδιώξεων,

5. Κώστας Κωστής, «Τα καχομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας, εκδ. Πόλις, 2013. Επίσης, Θάνος Μ. Βερέμης - Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ελλάδα, μια Ιστορία από το 1821*, εκδ. Πατάκη, 2013.

συμμαχικών αντιλήψεων, δημοσιευμένες στον τύπο (1918-1919), γνώμες ανώτερων στρατιωτικών που είχαν συμμετοχή στα γεγονότα (Καρακασσώνης) και εξηγήσεις για τον «πολεμικό ηγέτη Ελευθέριο Βενιζέλο» (Βακάς), αποσπάσματα από μαρτυρίες στρατιωτών που υπέστησαν τις ταλαιπωρίες της εκστρατείας (Αλεξόπουλος, Καραγιάννης, Σκούρτης), από κείμενο του ιεροκήρυκα (Φωστίνης) του 34ου Συντάγματος Πεζικού (το οποίο συμμετείχε κατά κύριο λόγο στις μάχες), από αναμνήσεις Έλληνα της Οδησού (Φαρσακίδης), από επίσημο συνοπτικό απολογισμό των γεγονότων εκ μέρους ανώτατου ελληνικού κυβερνητικού στελέχους (Δενδραμής). Το αρχείο της Πηνελόπης Δέλτα περιλαμβάνει την αλληλογραφία της με κορυφαίους στρατιωτικούς (Μανέτας, Γρηγοριάδης, Βλάχος, Πλαστήρας), που είχαν γνώση των πεδίων των μαχών. Από εκεί άντλησα σχετικά αποσπάσματα. Τέλος, η προσωπικότητα του Πλαστήρα, διοικητή του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων, ξεχωρίζει (Πεπονής). Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τα αποσπάσματα της επίσημης έκδοσης της Διοίκησης Ιστορίας Στρατού για την εκστρατεία της Ουκρανίας, έκδοση που αναγνωρίζεται ως η πληρέστερη της διεθνούς βιβλιογραφίας για το θέμα⁶.

Ο αναγνώστης θα παρατηρήσει στα παραρτήματα πως δεν υπάρχει διάσταση απόψεων μεταξύ των στρατιωτικών για τα αίτια, τις επιδιώξεις και τις εξελίξεις — οργανωτικές και επιχειρησιακές — της εκστρατείας, είτε πρόκειται για δημοσιεύσεις εκ των υστέρων είτε για προσωπικές διαπιστώ-

6. Mark Plant, Tom Hillman, Alexis Mehtidis, *How Odessa became Red, the Battles of French and Greek Intervention in the Ukraine 1919*, Military History Books, 2010.

σεις στο αρχείο της Πηνελόπης Δέλτα. Ταυτόχρονα η πληροφόρηση διά του τύπου και η αρθρογραφία δεν εμφανίζουν ουσιώδεις διαφορές ούτε έντονες πολεμικές πολιτικών αποχρώσεων. Από την άλλη πλευρά, οι μαρτυρίες δεν διαφοροποιούνται σε σχέση με τα γεγονότα και τις ταλαιπωρίες του πολέμου. Θα έλεγε κανείς πως η Ελλάδα σύσσωμη έφτασε στην Ουκρανία με τον τρόπο που τη διακρίνει: ενθουσιώδης υπερβολικά, ανοργάνωτη υπερβολικά, αστόχαστη υπερβολικά. Εκεί πολέμησε ηρωικώς υπερβολικά και ηττήθηκε σιωπηρώς υπερβολικά. Από εκεί ξεκίνησε ενθουσιώδης υπερβολικά για τη Μικρά Ασία, όπου αποδείχτηκε ότι το δις εξαμαρτείν έχει αναπόσβεστο κόστος. Και προς παρηγορία, ας αναγνωρίσουμε πως το ελληνικό κράτος ήταν ακόμα ένα νέο κράτος, συνηθισμένο να επιβιώνει προσαρμοζόμενο στις συνθήκες που το δημιούργησαν και οι οποίες δεν έλεγαν να εκλείψουν: κοινωνικές, εθνοτικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις και βιαιότητες, διαδοχικές πολιτικές κρίσεις και κινήματα, διαδοχές καθεστώτων βασιλικών, κοινοβουλευτικών, δικτατορικών, ενώ η εποπτεία, προστασία, παρέμβαση και παραλυσία των κατά καιρούς «ισχυρών συμμάχων», «εξωτερικών παραγόντων» και «φίλιων δυνάμεων» δεν έπαυαν να ενισχύουν παραγοντισμούς και κοινωνικές τερατογενέσεις. Με άλλα λόγια, ένα κατ' επιφαση οργανωμένο κράτος, που συνέβη με αυξημένη ομοφυχία να θριαμβεύσει στους Βαλκανικούς πολέμους, έχασε μεμιάς τον βηματισμό του και, δέκα χρόνια αργότερα, βρέθηκε εκεί όπου δεν ήθελε και, το χειρότερο, δεν πίστευε. Το πρώτο στραβοπάτημα ήταν η εκστρατεία της Ουκρανίας⁷.

7. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, εκδ. ΜΙΕΤ, 1982.

Το υλικό αντλήθηκε από τα ψηφιοποιημένα αρχεία των εφημερίδων, τα οποία απόκεινται στο πρώην Δημοτικό Καπνεργαστάσιο της οδού Λένορμαν της Αθήνας (όπου η Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Τμήμα Μικροφωτογράφησης και Ηλεκτρονικής Απεικόνισης - ΤΜΗΑ), από τις εκδόσεις της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, από τη βιβλιοθήκη της ίδιας Διεύθυνσης, από βιβλία που εντοπίστηκαν σε παλαιοβιβλιοπωλεία. Σε κάθε περίπτωση έγινε σεβαστή η ορθογραφία και η γλώσσα της πηγής, πράγμα που ισχύει και για το κείμενο του στρατηγού Νίδερ. Οι υποσημειώσεις – το επαναλαμβάνω – έχουν υπενθυμητικό και πληροφοριακό χαρακτήρα και δεν εξαντλούνται σε ιστορικές λεπτομέρειες. Όπου ήταν εφικτό αντλήθηκαν από έντυπα της εποχής, ώστε να εξυπηρετείται η περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής.

Η βιβλιογραφία – ελληνική και ξενόγλωσση – της οποίας έγινε χρήση αναφέρεται στο σχετικό παράρτημα και ικανοποιεί τον σκοπό της παρούσας εργασίας, που δεν είναι άλλος από την παρουσίαση του κειμένου του στρατηγού Νίδερ. Δεν έχει συνεπώς φιλοδοξία πληρότητας.

Ευχαριστίες εκφράζονται στη Χριστίνα Κωνσταντάκη για την αμέριστη βοήθειά της στη δακτυλογράφηση και επιμέλεια του κειμένου, στην «αποκρυπτογράφηση» πολλών ψηφιοποιημένων στοιχείων και, πριν απ' όλα, στην κατανόηση με την οποία με αντιμετώπισε στις συχνές «συναντήσεις εργασίας» μας. Τα επίσημα στρατιωτικά και ιστορικά αρχεία της Γερμανίας βοήθησαν, μέσω του Ινστιτούτου Γκαίτε, στον εντοπισμό των γερμανικών εποικισμών και πόλεων στην Ουκρανία, στη διόρθωση χρονολογιών και στην υπόδειξη πρόσθετων πηγών. Ο Αλέξανδρος Ζάννας είχε την καλοσύνη

να μου επιτρέψει να κάνω χρήση αποσπασμάτων των δημοσιευμένων αρχείων της Πηνελόπης Δέλτα. Το προσωπικό του ΤΜΗΑ και το προσωπικό της βιβλιοθήκης της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού διευκόλυναν την αναζήτηση και συγγέντρωση εγγράφων και στοιχείων με υπομονή και γνώση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1

Όταν, τον Ιούνιο του 1917, ο Ελευθέριος Βενιζέλος πετυχαίνει επιτέλους να θέσει την Ελλάδα στο πλευρό των Δυνάμεων της Συνεννόησεως (Αντάντ) εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Βουλγαρίας), η χώρα έχει την πεποίθηση πως θα αποκομίσει οφέλη τα οποία θα υλοποιήσουν το όραμα της δικαίωσης των εθνικών πόθων της, αφού θα έχει αναγνωριστεί επί του πεδίου η ανάγκη της οριστικής τακτοποίησης ενός χρονίζοντος προβλήματος εδαφικής επέκτασης που οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) δεν είχαν ολοκληρώσει, παρ' όλο που το είχαν υποθάλψει και ομολογήσει. Η ελληνική παρουσία στα μέτωπα της Μακεδονίας και Θράκης, λίγους μήνες πριν από το τέλος των εχθροπραξιών του Α' Παγκοσμίου πολέμου, πρόσφερε κατά το 1918 «φρέσκες» πρόσθετες δυνάμεις στους Συμμάχους, καταπονημένους από την τετραετή διάρκεια των επιχειρήσεων, και προσδιόρισε, με στρατηγικής σημασίας νίκες, την ήττα των αντιπάλων, εξ ου και ο εγχώριος ενθουσιασμός ότι η Μεγάλη Ιδέα ήταν πράγματι μεγάλη και, συνεπώς, επί θύραις.

Το χρονίζον πρόβλημα, που έχει λάβει, από την επανάσταση του 1821 κιόλας, τη μορφή ελληνικής εμμονής, εμφανίζει ισχυρά δεδομένα: μετά τον ατυχή και εξευτελιστικό πόλεμο του 1897 εναντίον της Τουρκίας, η Ελλάδα, χάρη στις νίκες των Βαλκανικών πολέμων, οφειλόμενες στο αξιόμαχο των στρατιωτικών και παραστρατιωτικών της δυνάμεων,

στις βαλκανικές και ευρωπαϊκές πολιτικές και επιχειρησιακές συμμαχίες της, έχει διπλασιάσει την έκτασή της, έχει απαλλάξει στοιχειωδώς από τις παλινωδίες του διχασμού, η οικονομία της συνεχίζει να ανθεί, αρχής γενομένης από την πρώτη δεκαετία του αιώνα, το εθνικό της νόμισμα (η δραχμή) είναι ανθεκτικό, το εξωτερικό χρέος της είναι αντιμετωπίσιμο¹. Και το σπουδαιότερο, έχει έναν ηγέτη ικανό να θεωρείται αξιόπιστος εκ μέρους των Συμμάχων, οι οποίοι κρίνουν πως, σε σύγκριση με ηγέτες φίλιων χωρών, είναι αρκούντως ευέλικτος, ώστε να ικανοποιεί τα συμφέροντα και τις βλέψεις τους, σε συνάφεια (υπό μορφή ανταλλάγματος) με την πραγματικότητα και τους πόθους της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, προσανατολισμένης διαρκώς στα εθνικά ιδεώδη, μεγαλεπήβολα μεν, προς συζήτηση δε. Αυτός ο ηγέτης έχει επιπλέον τη διάθεση να μην επιδιώκει οφέλη μέσω κάποιου στρατηγικού αιτήματος στη διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε συνδυασμό με τη χάραξη συνόρων νέων κρατών στη Μέση Ανατολή, τα οποία διαμορφώνονται προς εκμετάλλευση πλουτοπαραγωγικών πηγών, προς παγίωση αποικιακών ισορροπιών, προς επίδειξη ηγεμονικής ισχύος. Το αίτημά του ήταν να φτάσει εκεί όπου υποστήριζε ότι εδικοιούτο να φτάσει. Έτσι, η Ελλάδα

1. «Το “οικονομικό θαύμα” δύσκολα θα μπορούσε να συνεχιστεί σε όλη τη διάρκεια της θυελλώδους αυτής δεκαετίας [1912-1922]. Στο διάστημα αυτό, η χώρα εβίωσε την εμφύλια διαμάχη του Διχασμού και τέσσερις αλληπάλληλους πολέμους, από τους οποίους ο ένας ήταν παγκόσμιος. Και όμως, η οικονομία συνέχισε να αναπτύσσεται στα πρώτα επτά χρόνια της περιόδου, έως το 1919. Και παρά τους τρομερούς κλυδωνισμούς που υπέστη στα τέσσερα χρόνια που ακολούθησαν, δεν κατέρρευσε παρά μόνο μετά το 1922 – και τότε όχι εντελώς». Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, τ. Α' και τ. Β', Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2005 (σελ. 870).

των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών ήταν ένα «σενάριο» που «παιζόταν» εντός του «Μεγάλου Σεναρίου» γεωπολιτικών ανακατατάξεων τις οποίες προκαλούσαν ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και τα αποτελέσματά του. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα ζητούσε επειδή οι καταστάσεις τη διευκόλυναν να ζητάει. Και το έκανε με πειστικό τρόπο παρά τα στραβοπατήματα του προτέρου βίου της.

Το θέρος του 1917, ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος έμπαινε στο τέταρτο έτος του, κατάρρα αίματος και κόπωσης των στρατευμένων και των αμάχων σε όλα τα μέτωπα των αναμετρήσεων, όσο και πεδίο σχεδιασμού νέου χάρτη της Ευρώπης και του κόσμου με επικεφαλίδα την ειρήνη, την αυτοδιάθεση και τη δημοκρατία, λέξεις των οποίων το περιεχόμενο οριζόταν και επισφραγιζόταν από τον πρόεδρο Γουίλσον, αφού οι ΗΠΑ είχαν αποφασίσει να παρέμβουν, κηρύσσοντας τον πόλεμο κατά της Γερμανίας, και να βοηθήσουν διά δανείων και στρατού τους Συμμάχους. Η αμερικανική εμφάνιση στην Ευρώπη, όσο και αν υποστήριζε δημοκρατικές προσμονές, ηθικές μεσολαβήσεις και ανθρωπιστικά ιδεώδη, συνοδευόταν από την αναγκαία διασφάλιση των αμερικανικών δανείων στους Συμμάχους, από τις ευκαιρίες που παρείχαν οι ευρωπαϊκές αγορές για ανοικοδόμηση, η τακτοποίηση της γερμανικής ήττας, η δημιουργία ευρω-ατλαντικού άξονα συνεργασίας και επιβολής.

Η Ελλάδα του Ελευθέριου Βενιζέλου δεν ήταν παράλογο να επιχειρηματολογεί και να υποστηρίζει ότι, ως στήριγμα των Συμμάχων στα Βαλκάνια, στήριγμα ισχυρότερο από τη Σερβία και τη Βουλγαρία όπως οι Βαλκανικοί πόλεμοι είχαν αποδείξει, είχε τη δυνατότητα να γίνει η περιφερειακή δύναμη των Συμμάχων στη Νότια Ευρώπη και στην Ανατο-

λική Μεσόγειο, εφόσον η Οθωμανική Τουρκία επρόκειτο να τεμαχιστεί. Τα πλεονεκτήματά της ήταν ορατά εκείνα τα χρόνια: σύμπλευση του λαού με τον ηγέτη, που συνέβαινε να υποστηρίζεται πλήρως από ελληνικούς και διεθνείς πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες, από την εύρωστη ελληνική διασπορά των μεσαζόντων και των συνεργατών τους (Λεβαντινών, Εβραίων, Αρμενίων), των κοινοτήτων των μεταναστών (με έντονη παρουσία στις ΗΠΑ) και του εξωστρεφούς πλήθους επιστημόνων και διανοουμένων Ελλήνων, φιλελλήνων και ελληνιζόντων. Παράδειγμα πραγματισμού ήταν ο θαυμασμός των Βρετανών ότι ο Έλληνας μπακάλης έφτανε πριν από τον σιδηρόδρομο που χάραζαν στην τότε Μεσοποταμία, οπότε η χάραξη του δικτύου ακολουθούσε τους δρόμους του μπακάλη². Ωστόσο, οι γαλλικές και αγγλικές προτεραιότητες δεν είχαν επαρκή σταθερότητα, καθώς η «Συνεννόηση» (Αντάντ) ήταν συνεννόηση ανταγωνισμού μάλλον και ο ρόλος των ΗΠΑ δεν ήταν ακόμα ισχυρός, ώστε ο πέραν του Ατλαντικού παράγων να παρεμβαίνει αμέσως διορθωτικά. Οι αρχές του προέδρου Γουίλσον αρκούσαν για ορισμό κατευθύνσεων πολιτικής, όχι όμως ακόμα για επίδειξη μπρα-ντε-φερ των ΗΠΑ. Δευτερεύουσες δυνάμεις, όπως η Ιταλία, προκάλουσαν αναταράξεις με την παρουσία τους στον νότο της Μικράς Ασίας και με την κατοχή των Δωδεκανήσων, που, όμως, δεν έπαυαν να λαμβάνονται υπόψη από τους Συμμάχους και να εξισορροπούνται από τις ΗΠΑ.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε το χάρισμα να ακούγεται σε εκείνο το περιβάλλον, επιδεικνύοντας την ικανότητά του να

2. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, εκδ. Θεμέλιο, 1975.